

“Ni parent de lluny ni veí de prop”. Aliances territorials al País Basc del segle XXI

Paraules clau: *Comunitat d'Agglomeració del País Basc, eurociutat, euroregió, transfronterer, transnavarrès*

Introducció: ni el parentesc ni el veïnat garanteixen una bona relació, però...

Un refrany basc diu: “urruneko senidea baino auzo ona hoba da”, que té el mateix sentit que el refrany català “més val un veí a la porta que un parent a Mallorca”. La versió basca contraresta *parent llunyà amb bon veïnat*. Perquè el mal veïnat comporta molts problemes, reflectits tant a la tradició oral com en la documentació escrita.

Ara és moment del contrari, de parlar d'aliances territorials, tot i que el cert és que aquestes aliances només tenen sentit si prèviament s'ha decidit fins a on arriba un territori i on comença l'altre. En el cas basc, la gran *muga* (frontera) és la francoespanyola i, per tant, les aliances més rellevants són, o haurien de ser, les transfrontereres. Abans, però, unes consideracions prèvies sobre l'*especificitat basca* des de la història i l'etnografia. Al capdavall, existeix un terme de difícil traducció, *mugalari*. Es tracta d'un ofici o una activitat clandestina de pas de gent o informació a ambdues bandes de la frontera, al segle XIX durant les guerres carlines i al segle XX sobretot durant la Guerra Civil, la Segona Guerra Mundial i el franquisme, i al XXI amb immigració *extracomunitària*. Si bé al sud del Pirineu s'ha mitificat en certa manera (a Irun mateix, aquest terme dona nom a una cervesa artesanal), al vessant nord la percepció del *mugalari* és més negativa, a diferència del que passa amb contrabandista, una figura, aquesta sí, positiva.

En tot cas, les relacions venen de molt lluny i han estat estretes. En paraules de l'historiador Gorosabel, “com que tenen un mateix origen, parlen la llengua pròpia, i conserven costums semblants (...) Els seus interessos recíprocs de subsistència, indústria i comerç no podien sinó moure'ls (...) a mantenir-se en aquest estat de bona correspondència”.

Aliances territorials pirinenques

Xabier Kerexeta Erro,
tècnic d'etnografia de
la Diputació Foral de
Guipúscoa

L'etnografia, en canvi, ens fa ser més cauts: compartir origen, llengua, costums i interessos no garanteix de per si una bona relació de veïnat, no ja entre territoris històrics, sinó entre cases veïnes. De les diferents versions del relat següent, en recullo una de *transfronterera* (tot i que en aquest cas això no té més importància, atès que d'altres s'exemplifiquen en una mateixa localitat) per anar centrant el tema: en un temps ahistòric, a Bera (Navarra) només hi havia una casa. Quan a set quilòmetres una altra família hi va construir la casa Ibarsoro, a Sara (Lapurdi), diuen que el veí de Bera va comentar: "aldexko aldexko, auzoan ongi izateko" ("massa a prop per a un bon veïnat").

Diuen que la fricció desperta passió, però la fricció territorial és conflictiva per naturalesa, ja que implica compartir/competir. Malgrat tot, en la mentalitat tradicional, l'ajut mutu era una obligació fins i tot religiosa. De fet, el concepte *lehen auzoa* estava institucionalitzat: era la primera casa que hi havia a l'*hilibide* (l'*iter ad sepulchrum* o camí de difunts entre el domicili i el cementiri). A més de

ser la primera a socórrer en cas de malaltia i altres urgències, s'encarregava dels rituals mortuoris. L'*etxejojaun* o senyor de la casa avisava l'església i informava la resta del barri o del poble, i presidia amb la creu parroquial el seguici fúnebre, mentre que l'*etxejoandre* o senyora de la casa encapçalava el seguici femení portant l'ofrena de pa i cera als oficis divins. Els parents, de lluny o de prop, només assistien al funeral.

Per això, i evidentment per la sacralització de la propietat privada, moure les fites de lloc per apropiarse una part del terreny veí era considerat motiu d'excomunió. Ha estat molt estès el mite de l'ànima en pena, errabunda amb el molló a l'espatlla fins que algú li indicava que el tornés a posar al lloc d'on l'havia tret.

Així s'ha d'entendre l'expressió "Amen: zu hor eta ni hemen" ("Amén: vós allà i jo aquí"), en el sentit de "mantenir les distàncies". La perfecta escenificació d'aquesta expressió la trobem justament a la fita entre Bera i Sara: una taula i bancs de pedra a totes dues bandes de la fita transfronterera per tractar-hi qüestions referents a les pastures i els boscos d'ús compartit. Les patzeries i altres acords són el millor exemple d'aliances territorials en tot el Pirineu i es mereixerien unes jornades pròpies. Aquí queda la proposta.

Reconstrucció d'Ibarsoro, una de les sis cases nobles medievals de Sara

Taula per a reunions en què cada representant roman a la seva localitat

Breu repàs a les relacions territorials basques transfrontereres

Més enllà del que diguin la història i l'etnografia, la incorporació d'Espanya a la Unió Europea va obrir l'oportunitat a noves aliances territorials transfrontereres i a una mobilitat més gran dels seus habitants. Vaig parlar-ne en la meva primera comunicació als Col·loquis Transpirinencs de 2005, *Ja no hi ha Pirineus*, en què en mostrava dos exemples:

- el Consorci Bidasoa-Txingudi, format per Irun i Hondarribia a Guipúscoa i Hendaia a Lapurdi (Labort en gascó, Labourd en francès: nom del territori històric desaparegut amb la Revolució, ara part del departament Pirineus Atlàntics)
- el territori Xareta, format per dos municipis navarresos i dos de labortans.

Als Col·loquis de 2007, el títol de la meva comunicació ja presentava una d'aquestes noves aliances, alhora que dubtava de la seva implantació: *L'eurociutat basca Donostia-Baiona: realitat o ficció institucional?* Ara només comentaré que les darreres notícies del web presenten dos programes per al curs 2017/2018. Per què no està operativa aquesta agència transfronterera? He fet una consulta al registre de la Diputació Foral de Guipúscoa, nucli del pol sud, davant la impossibilitat de trobar un contacte a l'organigrama. La resposta oficial, sense signar, ratifica el que preguntava: que el web no s'actualitza perquè des del 2018 ja no hi ha activitat, en una etapa que es va iniciar el 2015, un cop aprovada la Llei NOTRe de remodelació territorial i institucional de França. Confien que es reprenguin aviat les iniciatives transfrontereres. Deixant de banda interpretacions de (des)interès polític també des del costat sud des de fa ja una dècada, ningú no espera que revifí l'eurociutat fins que qualli la nova realitat institucional de la banda nord "que s'explicarà més endavant" i fins que no acabi la pandèmia.

El Consorci Bidasoa-Txingudi continua força més actiu, tot i que tampoc no ha desenvolupat tot el seu hipotètic potencial, entre altres motius perquè també aquí els continus canvis institucionals al nord del Bidasoa dificulten una tasca continuada. Per exemple, abans el consorci col·laborava amb una aglomeració de 22 municipis del sud de Lapurdi: tot i ser molts més, hi havia un cert equilibri geogràfic i demogràfic. La inclusió d'aquesta aglomeració en una altra de més gran ha trencat aquest equilibri, que s'està recomponent gràcies a un projecte de mobilitat sostenible. A més de fomentar la bicicleta, el vehicle elèctric i els senyals digitals intel·ligents, la intenció és racionalitzar les comunicacions. És el cas d'un mapa digital i en paper de transports col·lectius de totes dues bandes, fins ara inexistent. També es fomenta la mobilitat laboral i empresarial a partir d'un estudi sobre l'ocupació transfronterera; per exemple, analitzant les possibilitats de compartir transport per a la gent que treballa en un costat o en l'altre.

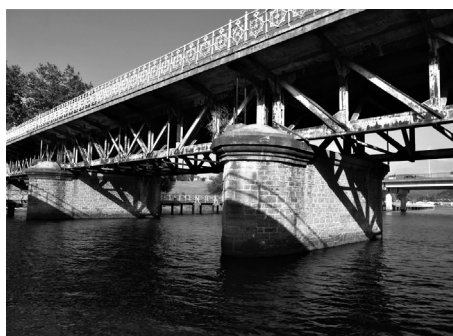
El Txingudi Eguna (el Dia de Txingudi, el nom de la badia maritimofluvial que comparteixen les tres localitats) es va deixar de celebrar; d'alguna manera, l'ha substituït el Bidasoa Folk, amb molt més èxit però no exactament conjunt, sinó repartit en diverses jornades i escenaris. La pandèmia ha reduït dràsticament l'agenda comuna, però alhora els tancaments i els controls policials han evidenciat que el tracte transfronterer és molt més estès del que es pensaven els habitants de la zona: per a compres, feina, lleure, residència, visita a familiars... Un estudi recent indica que fins a un 80% de la població s'identifica amb el caràcter transfronterer de les tres localitats.

Hi ha aspectes que el Consorci ja no treballa, perquè ja dona per assolit el primer objectiu: la col·laboració associativa, sobretot empresarial, cultural (dansa, teatre, estudis...) i esportiva. En aquesta darrera s'ha aconseguit la participació transfronterera en esports no competitiu i de pràctica individual, com el descens internacional del Bidasoa amb aletes, la pesca o el submarinisme. Tanmateix, en els esports competitiu, que a més s'organitzen en federacions territorials, reconeixen que amb prou feines s'ha avançat, i que és difícil fer-ho.

Fora d'això, el Consorci facilita la gestió de subvencions en les dues convocatòries de l'euroregió, especialment les culturals, que solen ser d'un import més petit i més factibles. Amb tot, garantir-ne la continuïtat és un repte no assolit. Els canvis constants d'organigrama institucional que s'han produït aquesta darrera dècada tampoc no hi han ajudat.

Xareta, un territori molt més homogeni des del punt de vista demogràfic i sociolingüístic, és una realitat viva. El seu Xareta Eguna de 2020 ha inclòs la presentació del web renovat: sembla que els projectes petits i arrelats al terreny són més viables.

Hi ha una altra aliança territorial transfronterera sorgida a recer de la Unió Europea: l'euroregió Nova Aquitània-Euskadi-Navarra. Des de la dècada de 1990, Aquitània, Navarra i Euskadi ja impulsaven projectes comuns, però l'any 2000, per voluntat del govern de Navarra de trencar relacions amb Euskadi, l'aliança va passar a tenir dos eixos bilaterals amb Aquitània. L'any 2011 es va formalitzar l'euroregió Aquitània-Euskadi sota la figura d'agrupació europea de cooperació territorial. El 2016, quan es va reagrupar amb el Llemosí i Poitou-Charentes, Aquitània va passar a ser Nova Aquitània, i el 2017 la Comunitat Foral de Navarra es va incorporar a l'euroregió. Malgrat que les col·laboracions transfrontereres funcionen des de ja fa tres dècades, tots aquests canvis territorials són massa recents per avaluar-ne les conseqüències. Ara que el Regne Unit ha deixat de ser part de la Unió Europea, pot ser que es torni a reforçar l'eix atlàntic terrestre. El desequilibri territorial i demogràfic és gran, sobretot des que la frontera s'ha «desplaçat» molt més al sud. Sembla poc probable que la població se senti inclinada a identificar-se amb una estructura institucional com aquesta, encara que ubicar-ne la seu a Hendaia és tota una declaració d'intencions. En tot cas, sense ànim d'abastar tots els territoris, algunes iniciatives culturals i de comunicació han aprofitat les convocatòries de subvenció per a projectes transfronterers amb la llengua basca com a eix. N'és un exemple el programa radiofònic de France Bleu i Euskadi Irratia *Zubiak* (Ponts), títol que és tota una declaració d'intencions.

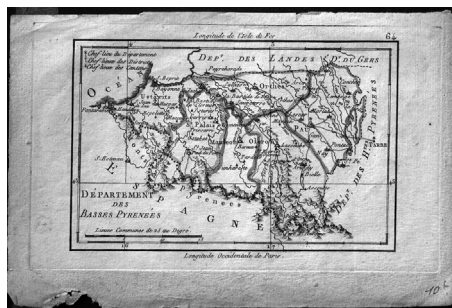
11 de setembre de 2011, primera emissió de *Zubiak*, al pont «Internacional» sobre el Bidasoa

Euskal Herria: poques aliances i molts territoris

La Revolució Francesa ho va canviar tot, territorialment també. El nou ordre sociopolític va suposar una reordenació territorial: la divisió de la República en departaments. El criteri fou, en gran mesura, dissoldre estructures polítiques –i fins i tot geogràfiques– anteriors, i per descomptat obviar les realitats lingüístiques. El departament dels Baixos Pirineus, denominats Pirineus Atlàntics a partir de 1969, va englobar els territoris històrics de Bearn, Zuberoa (Sola en gascó, Soule en francès), Baixa Navarra

i Lapurdi, així com la ciutat de Baiona. Aquests territoris van perdre les seves institucions, no pas sense protestes. Evidentment, hi tenien poca cabuda les corts estamentals del Regne de (Baixa) Navarra, ja més nominals que reals a partir de la seva incorporació a la Corona francesa el 1620. Però també fou abolit el Biltzar de Lapurdi, una assemblea de municipis en què no podien participar ni el clergat ni la noblesa. És interessant la reacció de la burgesia basca: no s'oposava al nou ordre, però va sol·licitar un departament propi, sense Bearn. I és molt interessant perquè prioritza una visió d'unitat basada en la llengua i la cultura, superant d'aquesta manera la divisió territorial de l'Antic Règim un segle abans que sorgís el nacionalisme basc. La capital, que va quedar en subprefectura, hauria estat Baiona, geogràficament arraconada i de llengua gascona, però seu episcopal de gran part d'aquests territoris bascos i única ciutat digna d'aquesta qualificació. Aquesta reivindicació de departament propi ha durat fins al segle XXI.

Criden més l'atenció, en el sentit que aplicaven un criteri ètnic a l'organització políticoterritorial sense qüestionar el nacionalisme francès, les propostes del revolucionari Dominique Joseph Garat a Napoleó entre 1803 i 1811. Pretenia la creació d'un estat coixí entre França i Espanya, "Nova Fenícia", format per dos departaments: Nova Tir i Nova Sidó. Un agruparia els tres territoris bascofrancesos i Baiona, i l'altre els quatre bascoespanyols. Una proposta revolucionària, d'una banda, perquè fins aleshores mai no s'havia plantejat la unió de tots els territoris bascos en una sola unitat política, però alhora respectuós amb una frontera francoespanyola que naturalitzava, entre altres coses, la divisió de Navarra en dues entitats feta realitat tres segles abans. Per descomptat, aquest estat coixí no seria independent, sinó que estaria sotmès a l'emperador. A més, justificava un topònim tan xocant pel fet que el poble basc suposadament tenia el seu origen en el fenici, poble comerciant i mariner. I és que el principal objectiu era crear una minipotència marítima que ajudés Napoleó contra la puixança anglesa. Sense valorar el nul valor històric i lingüístic de l'argumentari, la proposta evidencia la percepció d'un país basc més bolcat cap al mar que cap a la terra, fet que contradia tota la construcció

Mapa departamental que assenyalava els tres territoris bascos i les tres comarques bearneses. Musée Basque et de l'histoire de Bayonne / Baionako Euskal Museoa

Mapa dedicat a "Philippe V. Roy Despagne" a l'entrada al seu nou regne. Els territoris bascos nord-pirinencs s'assenyalen amb un genèric "confins de France". Euskal Itsas Museoa, Diputació Foral de Guipúscoa

ètnica posterior, tel·lúrica, basada en el *baserri* (masia) i el pasturatge, i en el menyspreu del món urbà, industrial, navegant, mercader... món que la historiografia amb prou feines està rescatant. No se sap si Napoleó va arribar a plantejar-se la proposta, i només es pot especular sobre l'acceptació que hauria tingut entre la població implicada.

A l'altra banda de la frontera, el panorama era molt diferent. L'*hirurak bat* del lema de la Bascongada de 1765 –que vaig presentar a les Transpirinenques d'Andorra el 2015– feia referència a Àlaba, Biscaia i Guipúscoa, però no representava els territoris, sinó les seves elits. Fomentava la promoció econòmica *del país*, no pas la seva unificació en una sola entitat política.

Un segle més tard es comença a gestar el *laurak bat*, que inclou Navarra, però que tampoc no pretenia aconseguir una unitat territorial, sinó la coordinació dels quatre territoris forals davant del centralisme espanyol. D'aquesta manera, el *lauburu* (literalment, "quatre caps": creu gammada amb els extrems arrodonits) va adquirir un nou simbolisme polític, foralista i més endavant nacionalista. Fins aleshores havia estat un motiu, com molts altres, tant de l'artesania basca com de la no basca.

De l'*hirurak* i el *laurak* al *zazpiak bat*, perquè els territoris són set. La invenció del nou terme s'atribueix a Antoine d'Abbadie, científic i bascòfil, promotor dels Lore Jokoak o jocs florals transfronterers a partir de 1851. Abbadie, conservador catòlic, era defensor d'una unitat

basca només cultural, mai política, i sempre prioritzant el protagonisme de cadascun dels set territoris històrics. És més, en considerar-los set en lloc de sis, reforçava la idea que no hi havia una sola Navarra, sinó dues, per la seva respectiva pertinença a França i Espanya. Així mateix, tot i que tampoc no era nou, reforçava també el concepte d'igualtat entre territoris, equiparant Navarra (antic regne independent, més gran que tota la resta de territoris junts) i Zuberoa (una vall nord-pirinenca amb poca autonomia institucional). El nacionalisme basc no va trigar a fer-se seu el lema, ja que va néixer com a bizkaitarrisme i des dels seus inicis va tenir un component territorialista molt marcat. Al segle xx, fins i tot l'esquerra *abertzale* ratifica de facto que l'Alta i la Baixa Navarra són dues realitats diferents. El Nafarroaren Eguna (dia de Navarra), que se celebra des de 1978, en la pràctica reivindica més un passat comú i la identitat basca que un projecte de futur.

Xapa de llar de foc "basquista" del segle xx. Gordailua, Diputació Foral de Guipúscoa

País Basc: un, dos o tres?

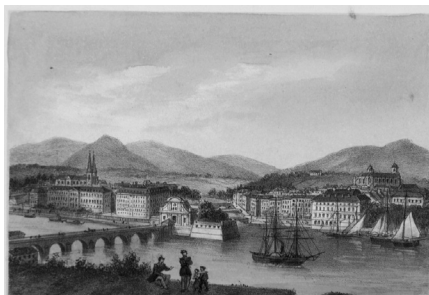
No només Navarra està dividida en dos: la generalització dels termes Iparralde (part nord) i Hegoalde (part sud), o dels més acadèmics Bascònia continental i Bascònia peninsular, com a eufemismes de País Basc francès i País Basc espanyol no amaguen l'enorme pes polític, econòmic, geogràfic, lingüístic, social, cultural i fins i tot demogràfic que marquen la pertinença a un estat o a l'altre. Aquesta divisió és la base que permet entendre la realitat basca, encara que sigui per combatre-la. Això és així, per més que dins de cada vessant hi hagi enormes diferències, que hi són.

Des del punt de vista polític, la suma de territoris sempre ha seguit les dues vessants. A la sud, després del fracàs dels projectes d'estatut dels quatre territoris abans de la guerra, la Constitució espanyola reconeix dues comunitats autònomes i una disposició transitòria de possible incorporació a una de sola si la majoria de la població navarresa així ho decideix. Però fins i tot dins d'Euskadi (Comunitat Autònoma Basca o del País Basc), cada diputació foral té una gran autonomia, sobretot fiscal. De fet, durant el franquisme, Navarra i Àlaba van mantenir un cert règim propi davant de les *províncies traïdores* de Guipúscoa i Biscaia. A Ipar Euskal Herria, com ja s'ha dit anteriorment, *l'especificitat* navarresa mai no ha qüestionat el seu basquisme. És cert que la Baixa Navarra es troba geogràficament entre Zuberoa i Lapurdi, i que, a diferència de la seva germana del sud, és un territori bascófon a excepció d'unes quantes localitats limítrofes *xarnegues* (bilingües bascogascones). Perquè el component identitari dels territoris històrics, sense caràcter oficial des de la Revolució, continua viu. "Iparraldea ez da herrialdea" (El País Basc nord no és un sol territori) es reivindica davant la percepció del sud. I és cert, però cada cop més esdevé un sol territori. Després de constants reivindicacions per constituir-se en departament propi, aquest segle XXI s'ha acollit a una altra figura jurídica francesa, més ajustada a la seva pròpia

percepció territorial, *pays*; concretament és la *Communauté d'agglomération Pays Basque*. La denominació basca és *Euskal Hirigune Elkargoa*; és a dir, (*euskal*) *herri*, traduïble com a *país* o *poble* (en el sentit de localitat o gent) s'ha substituït per *hiri* (ciutat), amb la qual cosa se'n reforça el caràcter urbà d'aglomeració, malgrat que només la costa és urbana. A més, en èuscar, *Euskal Herria* englobaria tot el territori de parla basca.

Oficialment, es va crear el gener de 2017 com a fusió de deu *comunitats de comunes* i *comunitats d'aglomeració*. Poc més de 300.000 habitants en gairebé 3.000 km² i 158 municipis, una bona part rurals i molt despoblats. El desequilibri demogràfic, econòmic i lingüístic entre la costa i l'interior és notable. Políticament també, tot i que no és tan clar: el nacionalisme basc és sempre minoritari, però l'adhesió a una identitat basca –molt unida a l'especificitat territorial i dialectal, sobretot a Zuberoa– és molt alta, excepte a la costa, molt turística i amb un important pes demogràfic de jubilats francesos i famílies bascoespanyoles. En tot cas, el 70% de la població va votar a favor de la nova entitat. Així, per primer cop a la història, s'institucionalitza la gestió integral del territori basc (francès), i només d'aquest territori.

Pel que fa a polítiques públiques, les competències d'aquesta comunitat són vint-i-una i se centren en la promoció socioeconòmica: turisme, infraestructures industrials i de transport, consecució de terres per a la ramaderia i l'agricultura, ocupació, gestió d'aigua i escombraries, habitatge –en algunes localitats costaneres fins al 40% del parc d'habitatge està format per segones residències i els preus es disparen–, foment de la llengua basca i

Baiona, port marítim i fluvial, seu episcopal i subprefectura. Tot i estar institucionalment separada de Lapurdi des del segle XII, se'n considera la capital, atès que és el principal nucli de població. *Euskal Itsas Museoa*, Diputació Foral de Guipúscoa

A Donapaleu (Saint-Palais), aquest edifici havia acollit les corts baixnavarreses, un temple protestant i el palau de justícia; actualment és la seu comarcal de la nova institució

l'occità gascò (parlat per més de 6.000 persones), etc. També gestiona els ajuts de fons europeus i fa seu el caràcter transfronterer: el desembre de 2019 va aprovar un pla molt ambiciós per passar de la col·laboració a la "integració en un sol àmbit de vida", tot i que reconeix el poc dinamisme de l'eurociutat basca i el desequilibri interior/costa. Només quan acabin els confinaments podrem valorar si el reordenament socioeconòmic postpandèmia representarà una oportunitat o un nou impediment a aquestes aliances transfrontereres que no acaben de quallar després d'un quart de segle i que, com a mínim en teoria, la nova institució vol fomentar.

Una microaliança transnavarresa

L'any 1530, el rei Carles va renunciar a la part nord-pirinenca del regne de Navarra conquerit el 1512. El motiu era la dificultat de conservar-lo envoltat de territoris hostils, tant dels legítims monarques navarresos com del seu aliat francès. Des que s'havia generalitzat l'artilleria, el Pirineu havia començat a ser percebut com una barrera militar i, per tant, com una frontera política. El regne, doncs, va quedar dividit en l'Alta (tot i que aquest terme s'ha fet servir poc històricament) i la Baixa Navarra o d'"Ultra-Puertos". Luzaide/Valcarlos, poble geogràficament baixnavarres, va quedar adscrit institucionalment a l'Alta Navarra, com un primer obstacle a qualsevol possible invasió del nord, ja que, si es creuava el port d'Ibañeta, baixar fins a Pamplona era relativament fàcil. El cas és que les relacions veïnals sempre han estat molt més fluides que les interestatals, i les friccions, que també n'hi ha, van lligades al fet de compartir/disputar qüestions tan quotidianes com ara drets de pastures, aigües, llenya, etc.

Des del curs 2016/2017, l'alumnat d'Arnegi i el de Luzaide comparteixen classes. S'acullen a la figura jurídica de *regroupements pédagogiques intercommunaux*. No ha estat fàcil ajustar horaris, calendaris, menjador, protocols de salut, ni confrontar currículums o repartir idiomes per assignatura... Per facilitar els tràmits, el Govern de Navarra ha permès la matriculació dels infants d'Arnegi, que d'aquesta manera estan inscrits en dues escoles.

En tot cas, els avantatges són evidents per a ambdós pobles. Aquest model trilingüe èuscar/castellà/francès afavoreix que es mantinguin obertes dues escoles, molt petites totes dues (37 infants en total). A banda d'estalviar quilòmetres, mantenir-les obertes en pobles tan envellits reforça en la generació més jove el sentit de pertinença a una mateixa comunitat unida/separada per un rierol.

Els infants van començar anant al matí a un centre i a la tarda a l'altre. El curs 2020/2021,

El barri d'Ondarrola continua essent administrativament d'Arnegi, "francès", mentre que la seva parròquia continua essent Luzaide, a l'altra banda del rierol: excepció d'excepció o testimoni viu d'una època en què les aliances es configuraven segons adscripcions no tan rígides?

en funció de si són alumnes d'infantil o de segons quin curs de primària, ja van tot el dia a Arnegi o a Luzaide. A cinquè i sisè, cursos pioners, continuen canviant de centre a les tardes. Aquest projecte encara no afecta secundària. En principi, els instituts de referència, a Donibane Garazi (Saint-Jean-Pied-de-Port, a 8 km) i Garralda (a 27 km, amb port de muntanya), s'hi mostren favorables, com també ho fan les institucions superiors, però caldrà fer ajustaments per a aquest model trilingüe.

Aquest projecte "innovador, capdavanter i exportable" evidencia l'enorme potencial de les eines institucionals que fomenten les relacions transfrontereres, però també palesa que aquestes eines no funcionen per si soles. És imprescindible la voluntat dels agents directament implicats: cada claustre manté les seves reunions i, a més a més, el professorat de tots dos centres es reuneix fora de l'horari escolar per a les qüestions comunes. Aquest sobreesforç, a banda de coordinació, exigeix grans dosis de voluntarisme i conscienciació. Tant de bo esdevingui, a més d'un exemple a seguir, una metàfora de tot el que es pot fer conjuntament.

Fonts documentals

Moltes gràcies a:

Anabel Elizondo, directora de l'escola pública de Luzaide/Valcarlos

Vicky Alquézar, Pilar Fuertes i Javier González, de Bidasoa-Txingudi

<https://www.communaute-paysbasque.fr/eu/euskal-hirigune-elkargoa>

<https://www.eurohiria.org/>

<https://www.irunhondarribiahendaye.com/eu/>

<https://www.xareta.eus/eu/>